VI. De protestanten en de Vlootwet

De leiders: Colijn en de Geer

De tegenstanders van de Vlootwet beschouwden niet alleen de CHU, maar vooral de ARP als de drijvende kracht achter het vlootplan en met name Colijn. De vraag is of dit laatste terecht was.

Nadat de grote economische voorspoed in Nederland en Indië in het decennium voor 1914 bij de in wezen zo pessimistische calvinist Colijn tot een bijna roekeloos optimisme had geleid, waarvan onder meer zijn financieringsplan voor de Vlootwet-1914 getuigde, leidde de oorlog bij hem tot een onvoorstelbare somberheid over de toekomst van Nederland. Vóór de oorlog had zijn militair-strategische visie, net als bij de meeste militairen, slechts bestaan uit de gedachte dat de oorlog 'onmogelijk' lang kon duren en zou worden beslist in één enkele grote slag.(1) De verwoestingen duurden echter ruim vier jaar en Colijn raakte ervan overtuigd dat de wereld nooit meer tot hetzelfde economisch, politieke en sociale niveau van voor 1914 zou terugkeren. Hoewel zijn verwachting dat er in heel Europa arbeiders- en soldatenraden zouden worden gevestigd niet uitkwam, sterkte de economische crisis die na de oorlogsellende reeds in 1920 inzette hem in de mening dat er een nationale catastrofe voor de deur stond. Nederland maakte volgens Colijn geen conjuncturele crisis door maar was blijvend op een veel lager welvaartspeil neergeploft. De crisis van de jaren '30 zou zijn pessimisme dan ook niet wezenlijk vergroten. De 'Krach' van 1929 was voor hem een logische stap in het proces van welvaartsdaling als gevolg van de industrialisatie elders in de wereld.(2)

Er waren maar weinig mensen die zulke verstrekkende conclusies aan dit pessimisme verbonden als Colijn. In 1933 zou hij aan G.G. De Jonge schrijven dat hij rond 1900 per ossekar, te paard en te voet door Indië was getrokken en dat men maar naar die eenvoud terugmoest.(3) Gezien deze neiging tot extreme conclusies wekt het geen verwondering dat Colijn, de krachtige minister van Oorlog uit het kabinet-Heemskerk, in 1919 van oordeel was dat de defensie niet meer op de vooroorlogse manier kon worden ingericht. Terwijl in Nederland de scepsis ten aanzien van de Volkenbond overheerste, bekeerde Colijn zich noodgedwongen tot het concept van collectieve verdediging en werd hij, beroepshalve pendelend tussen Den Haag en Londen, direct na de oprichting de schakel tussen de Nederlandse Vereniging Volkenbond en Vrede en de Britse League of Nations Union.(4)

In de eerste jaren na 1918 vormde de vraag hoe het defensiestelsel er, gezien de vrede en de Volkenbond, in de toekomst uit zou moeten

zien, een van de grootste en meest omstreden problemen. De talloze adviezen die de minister van Oorlog van alle zijden toestroomden, varieerden opnieuw van een volksleger tot een verbeterd Pruisisch legerstelsel.(5) Toen bleek dat Alting von Geusau de jaarlijkse lichting van 23.500 tot 13.000 man wilde terugbrengen, brachten ARP, CHU en een meerderheid van de RKSP hem eind 1919 ten val.(6) Vervolgens werd Colijn om advies gevraagd, maar de legertop waardeerde zijn plan niet: vanwege de onzekere toekomst stelde hij bevriezing van de legersterkte en beperking van de oefening tot drie maanden voor, hetgeen 3,5 à 4,2 miljoen gulden per jaar bezuiniging zou opleveren.(7) De door Puchinger gewekte suggestie dat Colijn begin 1920 de portefeuille van Oorlog en Marine mede weigerde omdat hij het niet eens zou zijn met de door de regering voorgestane vermindering van de defensie-uitgaven is dus onjuist: Colijn wilde al vanaf de formatie in juli '18 sterk bezuinigen op de defensie.(8)

Juist op het moment dat het ontwerp-Vlootwet in de Tweede Kamer werd ingediend, stapte Colijn na acht jaar Koninklijke weer de Nederlandse politiek binnen. Per 1 april 1922 nam hij de hoofdredactie van De Standaard op zich, hetgeen onofficieel betekende dat hij de nieuwe leider der kleine luyden was geworden. De voorbereiding van het ontwerp-Vlootwet was vrijwel geheel buiten Colijn om gegaan en hij aarzelde niet in een van zijn eerste 'driestarren', de hoofdartikelen van De Standaard, de aanstaande behandeling ervan te veroordelen. Vanwege de slechte financiële toestand en de resultaten van de Conferentie van Washington was een jaar uitstel zijns inziens beter geweest. Na de schorsing schreef de kersverse hoofdredacteur dat, wanneer dit vlootplan niet kon worden betaald, het beter was dit rondweg te erkennen en de miljoenen voor andere doeleinden aan te wenden. Het basisplan kon volgens hem überhaupt beter uit de wet worden gelicht omdat de oorlogshaven de eerste tien jaar toch niet gereed zou zijn. In de maanden die volgden, herhaalde Colijn in De Standaard dat er bezuinigd moest worden op de defensie en dat de taak van het defensie-apparaat teruggebracht diende te worden tot handhaving van de neutraliteit.(9)

Colijns standpunt kwam in feite meer overeen met dat van de liberalen en splinterpartijen die zich ter linkerzijde van de ARP hadden afgesplitst dan met dat van zijn eigen partij. Zo wenste de Christelijk-Sociale Partij in haar verkiezingsprogram van 1922 afschaffing van vloot en kazerne en invoering van een politieleger van vrijwilligers, meende Staalmans Christen-Demokratische Partij dat voortgaan op dezelfde voet tot de 'financieele en economische ondergang' zou leiden en dat leger en vloot slechts een politietaak moesten hebben, en achtte de Nationale Bond van Protestantsche Kiezers in Nederland de Open Deur-politiek een toereikende vorm van defensie.(10) Hoewel het aantal protestanten dat geneigd was tot ontwapening over te gaan betrekkelijk gering was, waren dus ook de protestanten inzake de defensie verre van eensgezind.

De ARP bleef echter bij haar aloude standvastigheid. In het verkiezingsprogram in 1922 kon men lezen dat 'krachtig verzet' tegen

ontwapening en vermindering van 's lands weermacht geboden was.(11) En de verdediging van Indië, de trots der protestanten, was niet minder belangrijk dan die van Nederland zelf. Behoud van Indië was een levenszaak, schreef een vooraanstaand AR-lid in De Standaard, 'Omdat we de band van de historie voelen! Omdat we eerbied betoonen willen aan het bloeitijdperk onzer volkshistorie!'(12) Behalve de redenen van historisch sentiment en behoefte aan identiteit, was er ook de economische noodzaak. Want Nederland had zijn welvaart aan drie dingen te danken: de Duitse opbloei, de scheepvaart en Indië. Duitsland was echter voor lange tijd uitgeschakeld en met de scheepvaart zou het wel sukkelen blijven zodat van de drie pijlers waarop de vaderlandse materiële welvaart was gegrondvest alleen de laatste nog overeind stond. De conclusie in het artikel luidde dan ook: 'We moeten Indië houden!'(13) De Vlootwet afwijzen zou, zo sprak het kamerlid dr. J.G. Scheurer op 6 april '22, 'landverraad' en liquidatie van de marine betekenen.(14)

Bij de formatie van Ruys in de zomer van '22 bemerkten sommige ingewijden hoezeer Colijn en zijn fractie over de Vlootwet van mening verschilden. De ARP-fractie argumenteerde de afwijzing van de door de CHU voorgestelde nieuwe Vlootwetcommissie namelijk als volgt: 'De Regeering moet weten, of Zij in Nederland en in Indië een Marine al dan niet in stand wil houden. Indien niet, dan moet zij veel verder gaan met de bezuiniging. Indien wel, dan moet men het systeem van de Vlootwet aanvaarden'.(15) Met deze dubbelzinnige formulering, waarbij de regering immers zowel de eerste als de laatste mogelijkheid kon kiezen, dacht men blijkbaar beide partijen tevreden gesteld en de verdeeldheid verdoezeld te hebben.

De tweespalt tussen Colijn en zijn fractie kwam echter toch naar buiten, en wel toen hij op 9 november 1922 in de Tweede Kamer zijn maidenspeech hield als fractieleider. Om uit te laten komen dat hij de bezuinigingsoperatie nog veel krachtiger zou aanpakken dan zijn rivaal De Geer, sloot Colijn zich aan bij Marchants eis dat de defensie hierbij niet mocht worden ontzien. Colijn verklaarde 'dat in deze financiële omstandigheden wij er toe zullen **moeten** komen, dat de gedachte, om ons nationaal grondgebied gedurende langen tijd te verdedigen tegen vreemd geweld, uit ons defensiesysteem zal moeten worden weggenomen en dat wij niet méér zullen kunnen doen dan een apparaat behouden, noodig om onze internationale verplichtingen als lid van de internationale volkerengemeenschap te kunnen nakomen. (...) Ik neem het standpunt in, dat er zoo krachtig zal moeten worden ingegrepen, dat men het doel niet buiten de Departementen van Defensie om zal kunnen bereiken'.(16)

Op 26 maart 1936, toen premier Colijn als minister van Defensie ad interim tegenover de Tweede Kamer de noodzaak van een Defensiefonds uiteenzette, verdedigde hij zijn militaire standpunt van 14 jaar terug. De aan Duitsland opgelegde ontwapening was bedoeld als inleiding tot een algemene wapenvermindering, terwijl voor de kleine landen een nog veel grotere zekerheidsfactor was gekomen, namelijk de arbitrage. De Volkenbondsraad mocht immers zes maanden doen over de oordeelsvorming en ook na het vonnis mocht de partij die de

uitspraak niet accepteerde gedurende drie maanden niet haar toevlucht tot een oorlog nemen. 'Wat een ideale toestand', aldus Colijn in 1936, 'Negen maanden dus voor het nemen van voorzorgen'. Volgens Colijn was de door hemzelf in 1912 doorgevoerde legerhervorming bovendien onbetaalbaar geworden en moest daarom wel worden overgegaan tot 'een heel ander systeem van vredesorganisatie'.(17) Koningin Wilhelmina heeft Colijn zijn 'slapheid' inzake de landsdefensie altijd kwalijk genomen.(18)

Natuurlijk ontstond over Colijns uitspraken in november '22 grote vreugde ter linkerzijde. De rechterzijde vroeg zich vertwijfeld af of Colijn plotseling met pak en zak naar de antimilitaristen was overgelopen. Nolens was 'wel enigszins verbaasd'. Als het dan toch die kant uit moest, had Nolens het liever zelf gezegd, zo meende Marchant.(19) Volgens Ruys kwam Colijns ontboezeming voor de regering als een donderslag bij heldere hemel, maar voor Colijns eigen fractie gold dit nauwelijks minder want het kwam immers neer op een draai van 180 graden inzake de defensie. Volgens Puchinger was het misschien wel de eerste en tegelijk de laatste maal dat Colijn door de fractie kort en bondig de oren werd gewassen.(20) Zo was Colijn gedwongen bij de repliek op zijn woorden terug te komen, maar zijn verklaring dat hij slechts de opheffing van het verouderde vestingstelsel had bedoeld, klonk weinig overtuigend.(21)

Na november 1922 werd het in de ARP stil rond de Vlootwet; in De Standaard las men er nauwelijks meer iets over. Colijn besefte ongetwijfeld dat hij zijn politieke positie zou verzwakken als hij te veel zou blijven aandringen op bezuiniging op defensiegebied. Zo gaf zijn blad eind april '23 geen oordeel over het rapport-Patijn omdat het 'rustige bestudeering' vereiste.(22) Toch kon Colijn het in juni 1923 niet laten in een driestar het afwijzende standpunt van de regering inzake het Garantieverdrag als 'egoïstisch' te hekelen; ook kleine staten behoorden aan een goed georganiseerd waarborgtraktaat mee te doen.(23)

Toen de Vlootwet-strijd in de zomer van 1923 losbarstte, vermoedden slechts enkelen dat Colijn niet zo blij was met de Vlootwet. Alleen Het Vaderland schreef in augustus dat Colijn steeds een 'zeer matig bewonderaar' van de Vlootwet was geweest omdat hij de basis verkeerd gekozen achtte en in het algemeen de bezuiniging belangrijker vond.(24) Heldring concludeerde uit een gesprek dat hij op 13 september met minister Colijn had dat het duidelijk was 'dat hij met een half hart de zaak voorstaat'.(25)

De klemmende vraag dringt zich na het bovenstaande op waarom Colijn, die toch de bezuinigingen tenminste zo belangrijk vond als de Vlootwet, in juli '23, tegen de wil van zijn partij in, besloot De Geer op te volgen. Waren er andere motieven in het spel? De Britse gezant in Den Haag concludeerde na een gesprek met de pas benoemde Colijn dat kamerontbinding na eventuele verwerping van de Vlootwet hem niet ongelegen zou komen omdat hij dan eindelijk het premierschap zou kunnen bemachtigen.(26) Deze conclusie lijkt juist te zijn.

Al sinds zijn ministerschap had Colijn, die meende een hogere

roeping tot leiderschap te hebben, de ambitie om premier te worden. Op welke wijze hij dat zou worden en welke signatuur zijn kabinet zou hebben, waren minder belangrijk voor hem. Bij de formatie van 1913 adviseerde hij, zonder succes, de formatie-opdracht aan Troelstra te geven om na diens mislukken een zakenkabinet te kunnen vormen.(27) Daar de linkse partijen steeds meer aan invloed wonnen, streefde hij in 1918 naar een zo breed mogelijk kabinet, waarin wat hem betrof ook wel gematigde socialisten als dr. F.M. Wibaut mochten worden opgenomen. Het liefst wilde hij het premierschap combineren met het directeurschap van de Koninklijke.(28) Ook dit mislukte en de overtuiging groeide bij hem dat hij zonder crisissituatie, waaruit hij als redder des vaderlands te voorschijn zou kunnen komen, wellicht nooit het premierschap aan de zo machtig geworden katholieken zou kunnen ontfutselen. Medio 1919 vertrouwde de anti-revolutionaire Colijn aan Heldring toe dat 'een revolutie nu en dan noodig' was om verbetering in de toestand te brengen.(29)

Daar Colijn bij de reconstructie van het kabinet in 1921 meende slechts via nieuwe verkiezingen van Ruys af te kunnen komen adviseerde hij, als enig vooraanstaand politicus, kamerontbinding. Maar ook daarin kreeg hij niet zijn zin. De verkiezingswinst die de ARP in juli '22 behaalde, beschouwde hij tenslotte als een persoonlijke overwinning die hem recht gaf op het premierschap. Hij moest evenwel ervaren dat hij niet alleen in Ruys (of liever, in Nolens) maar ook in CHU-leider De Geer een onverwacht sterke rivaal had gekregen. Daarom besloot hij zich te sparen voor de periode na de val van het kabinet, die hij onvermijdelijk achtte. In de tussen liggende tijd verkondigde hij voortdurend en met luide stem dat het kabinet de zaken veel te slap en weifelachtig aanpakte en dat hij de problemen wel anders zou oplossen! Deze harde kritiek wekte niet alleen de ergernis van de oppositie, maar ook van premier Ruys en minister Heemskerk, die hem fascistische denkbeelden en 'dictatoriale allures' begonnen toe te schrijven.(30)

In 1923 werd Colijns pessimisme als gevolg van de gebeurtenissen in Duitsland steeds groter. Tegen het einde van het jaar zou hij tegenover E.B.F.F. baron Wittert van Hoogland verklaren: 'Ik zie geen enkel lichtpunt. Duitschland zal evenals Rusland te gronde gaan en Nederland zal daarvan de economische gevolgen ondervinden (...) Ik zie in de toekomst elk land zijn eigen gesloten wirtschaft voeren'.(31) Hij zei oorlog als het enige logische uitvloeisel van deze ontwikkeling te zien. Vanuit deze visie was het niet vreemd dat hij na het aftreden van De Geer tot de overtuiging kwam dat hij niet langer mocht dralen en het roer van het dolgedraaide schip van staat moest grijpen voor het te laat was.

Het is niet onwaarschijnlijk dat hij reeds bij het aanvaarden van het ministerschap rekening hield met de verwerping van de Vlootwet. Zijn optreden tijdens de Vlootwetcrisis zou laten zien hoe hij, net als in 1913, 1918 en 1921, langs twee wegen het premierschap trachtte te veroveren: door Troelstra de formatie-opdracht te geven om na diens mislukken in de daardoor ontstane chaos zich als sterke man op te werpen, of door kamerontbinding. Bij nieuwe verkiezingen

zou de coalitie, met een driepuntenprogram van bezuinigingen, Vlootwet en gedeeltelijke protectie, volgens hem tenminste 65% van de stemmen krijgen.(32) Twijfel aan eigen kunnen bleef Colijn, ondanks al zijn pessimisme, vreemd.

Kortom, Colijn stond zeer ambivalent tegenover de Vlootwet. Vanwege de bezuinigingen en de aard van het plan was hij er niet echt voor, maar politiek gezien kon hij die Vlootwet wel gebruiken. De Geer had daardoor immers al als rivaal afgedaan en een kabinetscrisis zou ook de terugkeer van Ruys vrijwel onmogelijk maken. En wanneer de Vlootwet wel werd aangenomen, zou dat slechts kunnen bijdragen aan het breken van de macht van de in dit opzicht verdeelde RKSP en zou dit zijn persoonlijk prestige als krachtig bestuurder ten goede kunnen komen. Diep gevoeld plichtsbesef, politieke en economische overtuiging en ordinaire machtshonger speelden in Colijns houding tegenover de Vlootwet als een kluwen door elkaar.

Ook bij De Geers standpuntbepaling inzake de Vlootwet speelden verschillende motieven een rol. Of bij zijn ontslagaanvrage meespeelde dat hij zich niet meer opgewassen voelde tegen zijn taak is niet geheel duidelijk, maar waarschijnlijk is het niet. Zijn pacifistische inslag was wel een factor van belang. Hij had daarvan eind 1921 al getuigd toen hij als het enige lid van het kabinet zich had verzet tegen de poging van Van Karnebeek in Washington om een verbod op de onderzeeër te verhinderen.(33) Zijn belangrijkste bezwaar gold echter het voor jaren wettelijk vastleggen van de vlootuitgaven, terwijl de staat juist het voorbeeld van zuinigheid diende te geven.(34)

Het is zeer opmerkelijk dat zowel het besluit van De Geer ontslag te nemen, als de beslissing van Colijn het ministerschap over te nemen, persoonlijk werd genomen zonder rekening te houden met de wensen van hun partij. Voor de Vlootwetkwestie is van belang dat de leiders van de twee regeringspartijen die altijd op vlootversterking hadden aangedrongen nu tegenstander of hoogstens lauw voorstander van de Vlootwet waren, terwijl hun partijen in het openbaar het vlootplan te vuur en te zwaard bleven verdedigen. Men kan deze discrepantie toevallig noemen en aan de karakterstructuur van Colijn en De Geer toeschrijven, maar de vraag is ook gerechtvaardigd of bij de houding van de ARP en CHU inzake de Vlootwet niet toch ook partijbelangen in het geding waren die een soepele opstelling tot een onverstandige koers maakten.

De partijen: ARP en CHU

De meeste protestantse politici bleven na april 1922 oprecht voorstander van het plan om de vloot te versterken. Colijns collega, oud-partijleider Van der Voort van Zijp, ging het wetsontwerp zelfs niet ver genoeg. Hij had een vloot zonder oorlogshaven altijd als een 'bijna waardeloze vloot' beschouwd, en hij begon medio 1922 te pleiten voor het nog veel duurdere en daarom in een eerder stadium afgewezen plan om in Straat Soenda een enorme oorlogshaven te

bouwen.(35) Het gevolg was evenwel dat door dergelijke kritiek ook in protestantse kring de consensus over het wetsontwerp afbrokkelde en dat het enige argument vóór de Vlootwet waarover men het eens dacht te zijn en dat men daarom extra beklemtoonde, was dat deze 'niets kost'. Als er 100 miljoen moest worden bezuinigd, kon er immers ook 101 miljoen worden bezuinigd, want meer dan een miljoen per jaar zou die Vlootwet niet kosten, schreef De Standaard na De Geers aftreden.(36) Maar zelfs voor de doorgaans goedgelovige partijgenoten was dit toch wat ongeloofwaardig. De Geer was immers juist vanwege de financiële bezwaren afgetreden?

Gezien de dreigende salariskorting wekt het geen verbazing dat vooral de antirevolutionaire ambtenaren onder de indruk raakten van het door SDAP en NVV geschetste contrast tussen het schrappen van allerlei sociale voorzieningen en de honderden miljoenen die de Vlootwet zou kosten. Tot eind augustus stelde het blad De Christelijke Ambtenaar zich vierkant achter het regeringsbeleid op, doch een maand later stond men geheel achter de 'krachtige actie' waartoe alle ambtenarenbonden op 19 september hadden besloten om de verlaging van de salarissen te voorkomen. In het adres dat de bonden in oktober tot de Kamer richtten heette het dat 'in één slag zou worden vernietigd, wat jaren van onverpoosde arbeid hebben opgebouwd'.(37)

Vanwege deze geluiden bezwoer De Standaard nogmaals dat de tekorten zonder Vlootwet 'met geen halve cent zouden afnemen'. Zelfs al zou men de hele marine afschaffen, dan zou dat niet meer betekenen dan 'het scheppen van een emmer water uit den Hofvijver in Den Haag'.(38) Het blad moest echter toegeven dat er ook in eigen kring 'gezucht' werd over de Vlootwet en dat er zelfs partijgenoten waren die zich lieten 'meeslepen' door de rode propaganda om het petitionnement tegen de Vlootwet te tekenen. Men bleef er tegen fulmineren, en de pleidooien voor de Vlootwet kregen hierdoor een sterk negatief karakter. Zo protesteerde De Standaard slechts nadat de demonstratie tegen de Vlootwet op 23 september een onverwacht groot succes was geworden tegen het inzetten van extra-treinen op zondag waardoor de zondagsrust zou zijn verstoord, en besloot minister Colijn pas toen de spoorwegen een reprimande te geven wegens het verlenen van kortingen aan de bezoekers van de demonstratie.(39) Het blad noemde het 'valsche petitionnement' van SDAP en NVV 'waardeloos', 'misleidend' en 'revolutionaire propaganda'.(40) Om enig tegenwicht te bieden tegen de stortvloed van anti-Vlootwetpropaganda liet het Comité voor Christelijke Politiek het land overspoelen met drie miljoen vlugschriften, getiteld **De Waarheid over de Vlootwet.** Hierin beklemtoonde men nogmaals dat de Vlootwet niets kostte en onmisbaar was als Nederland 'de baas' wilde blijven in zijn eigen rijksgebied.

De defensieparagraaf in het CHU-verkiezingsprogram van 1922 was minder krachtig gesteld dan die van de ARP: leger en vloot dienden in stand te worden gehouden, maar alleen zolang het de 'financieele draagkracht der bevolking niet te boven' zou gaan.(41) Het was een tamelijk liberaal standpunt. Het argument dat het partijdagblad van

de CHU, De Nederlander, in april '22 aanvoerde ter verdediging van de Vlootwet, namelijk dat Nederland in 1914 zonder defensie net als België zou zijn bezet, was niet erg sterk. België had destijds immers een even groot leger als Nederland gehad. Het refereren aan België was nog minder gelukkig omdat de zuiderburen geen enkel oorlogsschip bezaten en ook niet van plan waren er een te bouwen, terwijl het toch bepaald niet slecht ging met de Belgische commercie overzee.(42)

De CHU was niet alleen om commerciële redenen voor de Vlootwet, zoals De Nederlander na de schorsing van de Vlootwet schreef. Men beschouwde de koloniën niet, zoals de liberalen deden, als een 'internationaal industrieterrein'; zaken zou men immers ook wel kunnen doen onder Japanse, Britse of Amerikaanse heerschappij. 'Maar een gebied voor de ontplooiing van den Hollandschen geest en tot vestiging van den Hollandschen naam zal Indië alleen blijven, als het als Nederlandsche kolonie nauw met het moederland verbonden blijft'.(43) Het 'prachtig boek' van admiraal Mahan aanhalend waarschuwde het blad: 'Zonder vloot geen koloniën!'(44) Ook al had de CH-fractie bij de formatie van augustus '22 verklaard bereid te zijn de vlootbasis desnoods te schrappen, De Nederlander bleef van mening dat een vloot zonder basis geen reden van bestaan had. De basis was een 'rustoord, herstelplaats en contactpunt met de regering'.(45) Toen ook in De Nederlander de discussie tussen voor- en tegenstanders van vliegtuigen en oorlogshavens op gang kwam, greep de redactie onmiddellijk in: 'Er is genoeg gepraat!' Zonder Vlootwet was Indië verloren en zou Nederland vervallen tot een aanlegsteiger aan de Noordzee.(46)

Het is dus niet verwonderlijk dat partijleiding en redactie geschokt waren toen ze in de krant moesten lezen dat hun voorman, De Geer, zijn ontslag had aangeboden uit verzet tegen diezelfde Vlootwet. Voor De Nederlander was De Geers beslissing 'onbegrijpelijk' en 'teleurstellend' en men koos resoluut de zijde van het kabinet: de Vlootwet was een 'levensquaestie van ons volksbestaan' en zou immers niets kosten.(47)

Terwijl dit laatste argument door De Geers ontslag sterk aan geloofwaardigheid inboette, kreeg ook de CHU te maken met verzet tegen de Vlootwet uit eigen kring. Verontruste protestanten richtten her en der comité's op tegen de Vlootwet. De pacifistische dominee Elderling riep op anti-Vlootwetvergaderingen uit dat Nederland alleen in de laatste oorlog was gespaard om met meer kracht te kunnen vechten tegen de volgende wereldbrand.(48) Maar de weerstand binnen de partij gold vooral de de financiële gevolgen. De CHU telde namelijk vele hoge ambtenaren onder haar leden en de fractie verzette zich tegen Colijns plan van het snoeien van de ambtenarensalarissen.

In de oorlog was de koopkracht van de ambtenaren door de algemene prijsstijging sterk gedaald en men besloot dit met duurtetoeslagen te compenseren. Na 1918 werd een geheel nieuwe salarisregeling ontworpen, het 'Bezoldigingsbesluit 1920' dat een aanzienlijke salarisverhoging betekende. Artikel 40 luidde als volgt: 'Wij

behouden ons voor om, bij vermindering van de heersende duurte, door wijziging van dit besluit eene daarmede evenreedige algemeene salarisvermindering te doen plaatsvinden, behoudens handhaving van de wedden, die eenmaal zijn toegekend'.(49) Het door minister De Vries Czn. van Financiën en minister Ruys van Binnenlandse Zaken gecontrasigneerde besluit was onder de druk der omstandigheden tot stand gekomen en de ongerijmdheden in het artikel springen dadelijk in het oog. Reeds anderhalf jaar later was de financiële toestand zozeer verslechterd dat De Vries' opvolger De Geer bij het zoeken naar bezuinigingen verlaging van de ambtenarensalarissen overwoog. Hij stuitte hierbij op het 'staatsrechtelijk monstrum' zoals hij artikel 40 noemde. Hij besloot het artikel zodanig te wijzigen dat alleen de lonen van de op 1 juli 1922 in dienst zijnde ambtenaren gewaarborgd bleven.(50) De Geers opvolger Colijn wilde artikel 40 zonder pardon intrekken om de salarissen met 20 procent te kunnen verlagen: tien procent per 1 januari 1924 en tien procent een jaar later.(51)

Zoals De Geer vanuit moreel-politiek oogpunt vond dat de staat het voorbeeld van zuinigheid moest geven, ook op het gebied van de defensie, zo hadden andere CHU-ers ernstige morele bezwaren tegen het opzeggen van een aangegane verplichting door de staat. De hoogbejaarde Lohman betitelde het intrekken van artikel 40 van het zogenaamde Bezoldigingsbesluit als 'rechtsverkrachting'. Het jonge fractielid H.W. Tilanus dreigde het kabinet zelfs met een crisis als men dit plan zou doorzetten.(52)

Had dus ook de CHU belang bij een kabinetscrisis? Het lijkt erop dat dit inderdaad het geval was. Want waarom had de fractie de soepelheid inzake de Vlootwet van augustus 1922, toen men het ontwerp wilde halveren, nu laten varen en drong men bij het kabinet niet meer aan op het zoeken van een compromis? Naast de afkeer van de intrekking van artikel 40 veroorzaakte de angst voor Colijn bij sommige partijleiders het gevoel dat een kabinetscrisis de positie van de CHU zou kunnen herstellen. Met de komst van Colijn leek de CHU door de ARP te zijn weggespeeld. Daarbij kwam nog dat er bij sommige CHU-ers een grote bewondering leefde voor Colijn. Jhr.mr. B.C. de Savornin Lohman en J.A. baron de Vos van Steenwijk, beiden zeer conservatief, koesterden een haast grenzeloze verering voor de leider van de ARP en zij zouden gaarne een kabinet-Colijn begroeten.(53) Was het vreemd dat Schokking, wellicht kundig als theoloog en jurist maar weinig doortastend als fractieleider, en zijn partijsecretaris, de gemoedelijke 'wijnkoper' J.R. Snoeck Henkemans, 'sterke man' Colijn liever weer zagen verdwijnen? Bij de formatie na de val van het kabinet zou dan ook vooral de CHU-leiding aandringen op vervanging van Colijn. De CHU voerde een hetze tegen Colijn, schreven De Vos van Steenwijk en de jonge Lohman woedend aan Snoeck Henkemans die als hoofdredacteur van De Nederlander verantwoordelijk was voor de uitvallen naar Colijn in het partijblad.(54)

Het geheel der protestantse zijde overziend moet worden

vastgesteld dat de leider van de CHU zo sterk tegen de Vlootwet was gekant dat hij uit protest ontslag vroeg als minister en dat tegelijkertijd de leider van de ARP eigenlijk vond dat de Vlootwet de bezuiniging in de weg stond. De overige protestantse politici verdedigden de Vlootwet voornamelijk op economische en historische gronden, en deze verdediging maakte weinig indruk. Daar de tegenstanders beweerden dat niet het afzien van de Vlootwet maar juist die Vlootwet zelf Nederland naar een bankroet zou leiden, moesten de protestanten zich wel beroepen op het zwakke argument dat de Vlootwet niets kostte. Het leek alsof sommigen binnen de ARP en CHU het niet zo erg vonden om het in deze kwestie tot een crisis te laten komen.

DE GEER TOT COLIJN: Ik ben anti, maak jij maar revolutionnairen!

Een tekening van Louis Raemaekers in De Telegraaf